



УДК 94.477.8(031)

Степан БОРЧУК

ПРОБЛЕМАТИКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ І БІБЛІОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ

У статті подається аналіз українського національного руху в період Другої світової війни. Наводяться перелік і характеристика основних бібліографічних праць, які описують діяльність ОУН й УПА. Розкриваються переваги та перспективи енциклопедичних видань, а також проблеми, які варто подолати.

Ключові слова: енциклопедія, бібліографія, національний рух, Друга світова війна.

У тематичній номенклатурі історії України ХХ століття український національно-визвольний рух посідає доволі помітне місце. Дискусії довкола того, яку історію України мають писати сучасні науковці – етатистську, етнічну, соціальну, політичну тощо, практично не перешкоджають інтенсивному освоєнню татубованої в радянські часи проблематики, до якої належить український національно-визвольний рух у всіх його формах і проявах. Оскільки роль найактивніших носіїв “української ідеї” у 20–50-ті роки перебрали на себе українські націоналісти, саме Організація українських націоналістів стала центральним об’єктом наукових студій у незалежній Україні. Те, що впродовж двох десятиліть ця тема (щоправда, з різними амплітудами активності, що синхронізуються з певними політичними процесами й, насамперед, виборами) обговорюється на шпальтах періодичних видань та електронних ЗМІ, лише підтверджує її високий суспільний рейтинг і водночас конфліктогенний потенціал. За підрахунками О.Лисенка й О.Маруценка, лише в період від 1998 до 2002 рр. з’явилося понад 2 тис. українськомовних публікацій з історії ОУН та УПА, різних за методологічними параметрами, пізнавальною цінністю й ідеологічним спрямуванням. Усі вони в сукупності сприяли науковій реконструкції не тільки загального полотна історичного дійства, суспільно-політичного контексту, а й окремих аспектів самостійницького руху¹.

За жанровими ознаками такі публікації охоплюють статті в науковій періодиці, матеріали наукових конференцій, індивідуальні й колективні монографії, навчальні посібники та підручники, збірники документів, публікації окремих документів, мемуарну літературу, дисертації, бібліографічні й енциклопедично-довідкові видання, синтетичні науково-документальні праці, наукову критику.

Та якщо вести мову про історіографічні праці, їхні автори зосереджуються насамперед на характеристиці нарративу. Натомість публікації, у яких розглядаються енциклопедичні та бібліографічні видання, можна перерахувати на пальцях однієї руки. Тим часом саме енциклопедичні праці покликані слугувати своєрідними маркерами певних етапів фундаментальних досліджень, що підсумовують наявні напрацювання й дають можливість визначити перспективні та недостатньо опрацьовані тематичні ніші й окремі проблеми. Водночас енциклопедичні видання містять, так би мовити, “сухий залишок” історичних досліджень, що дає уявлення про визначальні, магістральні історіографічні тенденції в тій чи іншій країні.

Узявши за основу кілька енциклопедичних проектів, спробуємо простежити, як у них віддзеркалюється український самостійницький рух часів Другої світової війни.

У повоєнне десятиліття вчені української діаспори, об’єднані в Наукове товариство ім. Т.Шевченка, розпочали підготовку багатотомної “Енциклопедії Українознавства”. Виконання проекту, ініціатором і головним редактором якого став професор В.Кубійович, тривало від 1955 до 1984 рр. Згідно з ухвалою та за підтримки Видавничої ради НТШ у Львові й Фонду Енциклопедії Українознавства, у 1993 р. було здійснено перевидання цієї самобутньої серії.

Ураховуючи ставлення радянського керівництва до промоутерів і виконавців проекту, нескладно зрозуміти, чому доступ цієї книги до читачів СРСР був неможливий. На зорі неза-

лежності України патріотично налаштовані науковці вирішили виправити ситуацію. До складу видавничого комітету увійшли І.Гель, М.Жулинський та О.Романов, а фундаторами-меценатами виступили кілька підприємств й установ Львівщини.

Визначаючи мету цієї акції, І.Гель у передмові до першого тому “Енциклопедії Українознавства” наголошував: “Як загальні енциклопедії, що охоплюють по змозі увесь комплекс відомих на даний час наук, так і енциклопедії з окремих ділянок знань мають непересічне значення для розвитку й примноження духовного й інтелектуального та потенціалу кожної нації. Ось чому кращі представники української інтелігенції навіть в умовах жорстокого колоніального гніту завжди намагалися створити для свого пригнобленого народу його рідною мовою праці енциклопедичного характеру, в яких би було найповніше відображено матеріальне, культурне й духовне життя не тільки рідного народу, але й всебічно використаний багатющий досвід інших народів, які волею історичної долі перебували в набагато кращих суспільно-політичних обставинах, з огляду на що мали більш сприятливі умови розвивати й систематизувати свій науково-освітній потенціал до рівня таких всесвітньо відомих енциклопедичних видань, як, скажімо, французька Енциклопедія з XVIII ст., Енциклопедія Британіка чи знаменитий німецький Лексикон Ф.Брокгауза”².

За відсутності на той час оновленої цілісної концепції історії України й окремих її періодів (у тому числі Другої світової війни) таке видання, що містило розгорнуті сюжети, україноцентричні підходи й оцінки минулого, мало відіграти роль своєрідного “криголама” радянської парадигми, привернути увагу вітчизняних науковців до вузлових проблем нашої історії, сприяти генеруванню нових концептуальних підходів, які в майбутньому склали б основу “національної” історіографії. Нині складно визначити, наскільки “Енциклопедії Українознавства” вдалося виконати цю місію, адже жодних соціальних опитувань чи інших форм моніторингу, який би засвідчив частоту апеляції дослідників або індекс цитування її текстів, не здійснювалося. Та навіть без нього можна з упевненістю констатувати, що серія стала “настільною” для багатьох фахівців різних знань і сприяла критичному осмисленню радянської “спадщини” і виробленню оновлених методологічних орієнтирів.

У руслі цієї розвідки викликає цікавість кілька статей “Енциклопедії”, через призму яких простежується узагальнена позиція авторів і редколегії у викладі й інтерпретації подій, пов’язаних з українським національно-визвольним рухом у період 1939–1945 рр.

В одинадцятому томі вміщено велику статтю з історії України, розділ VIII якої присвячений Другій світової війні. Цей матеріал слугує широким суспільно-політичним і воєнним тлом, на якому розгортається боротьба за Українську суверенну соборну державу.

Першим її етапом став період від вересня 1939 до червня 1941 рр., коли в результаті реалізації “пакту Молотова–Ріббентропа” відбулися розподіл Східної Європи на сфери впливу між СРСР і Німеччиною, ліквідація II Речіпосполитої. Таким чином, “українське питання” у черговий раз вирішувалося без урахування інтересів українського народу, зовнішніми чинниками. Автори статті показують, які політичні процеси відбувалися на зайнятих нацистами й більшовиками західноукраїнських землях, які громадські та військово-політичні сили самостійницької орієнтації формувались у цьому регіоні. Зокрема, указується на методи радянської та русифікації краю керівництва СРСР, масові репресії й депортації опозиційної частини українського та польського соціуму, соціально-економічні заходи.

Наступний етап пов’язаний з нападом Німеччини та її союзників на СРСР і встановленням, нацистського окупаційного режиму на всій території України. Незважаючи на спроби адаптуватися до “нового порядку”, більшість місцевого населення й громадсько-політичних сил не змогли змиритися з антиукраїнською політикою гітлерівців і румунської адміністрації. Свідченням цього став рух Опору, складовими якого були відділи “Поліської Січі”, пізніше – УПА, УНРА, Т.Бульби-Боровця, ОУН, УПА, а також “червоні” партизани.

Указувалося на те, що, на відміну від польського руху Опору, який значною мірою скеровувався еміграційним урядом у Лондоні, у роки війни “екзильний уряд УНР не виявляв помітної активності. З вересня 1939 А.Лівицький під наглядом поліції перебував у Варшаві, а функції гол. Директорії УНР виконував 1939–40 В.Прокопович, що перебував у Франції. В той час гол. уряду був О.Шульгин. Екзильний уряд відновив свою діяльність тільки після війни”³.



У тексті зазначається, що 21–25 липня 1943 р. відбувся III Великий надзвичайний збір ОУН, учасники якого за нових воєнно-політичних умов визначили головні програмні положення організації, у тому числі право кожного народу на створення власної держави.

Через рік у липні 1944 р. була створена Українська головна визвольна рада (УГВР) “як політичний провід УПА”. Її завданням була “розбудова суспільно-політичної бази боротьби збройного підпілля проти окупанта”.

“Наприкінці 1944, – указується в статті, – коли всі укр. землі були окуповані більшовиками, німці змінили своє ставлення до українського питання. Восени 1944 вони випустили з концентраційних таборів українських політичних лідерів: С.Бандеру, А.Мельника, Я.Стецька, Т.Бульбу-Боровця та ін.

... Під проводом ген. П.Шандрука, В.Кубійовича й О.Семененка 17.3.1945 в Німеччині створено Український Національний Комітет – політичний центр, який, однак, не міг багато зробити. Частково вдалося врятувати Дивізію “Галичина”, яку було переведено з більш. Фронту на бік зах. альянтів і перетворено на Першу Українську Дивізію в складі Української Національної Армії. Українська Дивізія була згодом інтернована в Ріміні”⁴.

У 2003 р. вийшов перший том “Енциклопедії історії України”. Цей проект започатковано відповідно до Постанови Президії Національної академії наук України від 20 червня 1997 р. Базуючись на здобутках фундаментальної науки в 90-ті роки ХХ ст., вітчизняні вчені почали підготовку праці, що не відкидала досвід минулого, а ґрунтувалася на принципово відмінних підходах: відмові від ідеологічних кліше, жорстких схем, вибіркості, штучних лакун, міфологізації, а також урахуванні досягнень світової історичної науки.

У другому томі ЕІУ стаття “Друга світова війна 1939–1945” (автор – М.Коваль) починається аналізом її причин. “Українське питання” тут не фігурує, а “українські” сюжети зведені до мінімуму. Очевидно, це можна пояснити тим, що М.Коваль як один із засновників видання (він готував словник із цієї теми) передбачав розкриття всіх питань в інших “гаслах” (статтях), що власне й сталося. Лише в останньому реченні сказано про те, що “від черв. 1941 по жовт. 1944 центр. ділянкою всього європ. театру воєн. дій Д.с.в. була тер. України, яка зазнала у зв’язку з цим величезних матеріальних і людських втрат”⁵.

Стрижневою силою українського національно-визвольного руху стали адепти українського націоналізму. У зв’язку із цим, указана дефініція набуває особливого значення в розрізі цієї розвідки.

У радянських енциклопедичних серіях – “Большой советской энциклопедии”, “Советской исторической энциклопедии”, “Энциклопедическом словаре”, “Українській радянській енциклопедії” – статті, присвячені українському націоналізму, ОУН, УПА тощо відсутні. Немає гасла “націоналізм” і в “Современной украинской энциклопедии” у 14 томах, виданій у Харкові, “Российском энциклопедическом словаре” (у 2 кн., М., 2001) і деяких інших сучасних виданнях.

Натомість в “Енциклопедії Українознавства” міститься розлога й виконана в суто науковому руслі стаття “Націоналізм”, більша частина якої розкриває сутність українського націоналізму, його місце й роль у розгортанні самостійницького руху в першій половині ХХ ст. Детально аналізуючи генезу, ідеологічні підстави, програмні засади українського націоналізму як політичного руху, автори тексту наголошують на його складності, внутрішніх організаційних, тактичних і стратегічних суперечностях, розходженнях у поглядах теоретиків та лідерів ОУН, наявності “ревізійністських тенденцій, еволюції українського націоналізму від його “інтегральної” форми тоталітарного зразка у 30-ті роки до демократичного самостійництва кін. 40-х – поч. 50-х років. ХХ ст.”

Оскільки головним закидом опонентів українського націоналізму була (і залишається) співпраця з III Райхом, видається важлива оцінка цього явища авторами статті. Вони стверджують із цього приводу таке: “Колоніальна політика німців в окупованій Україні перекреслила зовн.-політ. концепцію націонал. Руху. Але обставина, що Німеччина взагалі не хотіла мати українців за партнерів, звільнила укр. Н.[аціоналізм] від ролі, аналогічної до хорв. усташів чи словацьких глінківців”⁶.

У період війни істотно змінилися основні контрагенти протистояння: “Приєднання Зах. України до УССР восени 1939 р. означало для націонал. підпілля переставлення з протипол. на протисов. фронт. Однозначно відкрився доступ до сх.-укр. масиву. Це давало Н., що оперував з гал.-волин. бази, нові перспективи. У цій конфронтації із сов. дійсністю н-ти виявили подиву гідну ініціативу й героїську відвагу. Патріотизм і жертвенність н-тів викликали симпатії і довір’я до них серед свідомих кіл Наддніпрянщини. Але брак відповіді на питання соц.-екон. ладу, як і тоталітарні риси націонал. Руху, були великою перешкодою для його популяризації серед населення, що в ньому досвід з ком. режимом зацепив нехіть до всілякої диктатури”. Поповнення лав ОУН мешканцями Наддніпрянської України в 1941–1943 рр. пояснюється тим, що в цей час почалася ревізія найбільш ортодоксальних та одіозних положень українського націоналізму⁷.

У підготовленій Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса “Політичній енциклопедії” про український націоналізм ідеться в статті “Націоналізм” (автор – В.Кулик). Періоду 1939–1945 рр. присвячується лише одне речення: “Під час 2-ї світової війни ОУН очолила спротив нацист. окупац. режимові, що увінчався створенням масової збройної сили – Української повстанської армії, яка після відступу нацистів і встановлення радянської влади протягом майже десятиліття вела боротьбу проти неї”⁸.

У статті “Націоналізм”, підготовленій для “Енциклопедії історії України” Л.Нагорною, власне українському націоналізмові відводиться незначна частина, причому нічого не сказано про його еволюцію в 40–50-ті роки ХХ ст. у бік демократичних цінностей. Натомість зазначено, що “у процесі взаємодії і протиборства з ін. ідеологіями та світоглядними системами він у 20 ст. виразно еволюціонував у бік крайнього, інтегрального Н., набуваючи таких рис, як апологія нац. винятковості, схильність до політ. екстремізму і його героїзація, абсолютизація вічного суперництва націй. Фанатизм, дух нац. нетерпимості, ксенофобії, втілені в радикально-націоналістичних концепціях, створили в очах значної частини суп-ва негативний імідж не лише Н., але й української ідеї”⁹.

Не потрібні якісь особливі зусилля, аби встановити відмінність наведених оцінок. На жаль, доводиться констатувати, що в найбільших й авторитетних виданнях феноменологія українського націоналізму, в одному випадку, фактично не розкрита, а в іншому, – подана однобоко й плоско.

Дещо інакшою є ситуація з іншими засадничими дефініціями – “Організацією українських націоналістів” та “Українською повстанською армією”.

Статтю “Організація Українських Націоналістів” для “Енциклопедії Українознавства” підготував М.Прокоп, що визначило її високий науковий рівень. У розлоговому матеріалі викладено основні етапи становлення й розвитку цієї політичної сили, внутрішні антагонізми, складну діалектику відносин з Німеччиною. Автор акцентує увагу на змінах в ідеологічній доктрині та програмних засадах ОУН: “Вже у 1942 р. через ідеологічно-програмові розходження від ОУН Бандери відійшла група під проводом І.Мітрінги. Згодом, під впливом зустрічі з укр. сходом, в ОУН під керівництвом Бандери відбулися зміни програмового і орг. характеру, які знайшли завершення в Постановах III Великого Надзвичайного Збору ОУН, що відбувся на Україні 21–25.8.1943. У них сказано, що ОУН “бореться проти інтернаціоналістичних та фашистсько-націонал-соціалістичних програм та політ. концепцій” і “проти рос. комуно-большевизму”, декларувала свою боротьбу за свободу слова, друку, світогляду, рел. переконань, визнала права нац. меншостей на розвиток їхньої нац. по формі і змісту культури. Було ухвалено принцип колегіальності рішень, а на місце одноособового провідника уведено Бюро проводу ОУН, зформоване з трьох осіб. У травні 1943 р. зліквідовано пост урядуючого провідника, який до того часу посідав М.Лебедь, і вибрано Бюро Проводу з Р.Шухевичем, як гол. Вимоги боротьби за свободу слова, друку, релігії тощо внесла у свою програму ОУН під проводом Мельника на своєму III Великому Зборі, що відбувся у 1947 р. в Зах. Європі, але залишила корпоративно-становий принцип у проекції державного устрою”. Проводячи думку про загальнонародний характер самостійницького руху, М.Прокоп указує на те, що в період Другої світової війни “обидві фракції ОУН ініціювали утворення загальнополіт. об’єднань. Це впливало з бажання виступати не тільки від імені ОУН, але ширшої нар. репрезентації, а також з факту, що



двовесні укр. політ. партії зах. обл. ліквідувалися або діяльності не вели”. Ішлося про Український національний комітет у Кракові, Українську національну раду у Львові й Українську головну визвольну раду – як революційний центр боротьби, якому підпорядковувалась УПА¹⁰.

Статті про ОУН для “Політичної енциклопедії” й “ЕІУ” підготував І.Патриляк. Оскільки вони схожі за змістом, проаналізуємо останню, що є розширеним варіантом першої. Воєнному періодові діяльності організації відведено найбільше місця й цей акцент стверджує оцінку дослідником участі ОУН у національно-визвольному русі 20–50-х рр.

У матеріалі показано роль українських націоналістів у підтримці Карпатської України, причини та процес розколу організації. Зокрема, наводиться епізод про переговори С.Бандери й В.Тимчія з А.Мельником у Римі (січень 1940 р.), коли останній отримав вимоги ротацій у Проводі українських націоналістів і корегування зовнішньополітичного курсу відповідно до геополітичних змін: відмова від жорсткої прив’язки “революційно-визвольної боротьби ОУН до Німеччини, переведення Проводу до Швейцарії, створення двох зовнішньополітичних центрів (одного – для контактів з Німеччиною, другого – для роботи з Великобританією та США), що були відхилені.

Розкол ОУН і поява Революційного проводу на чолі із С.Бандерою дали змогу його прихильникам виробити власну тактику боротьби на підрадянських землях. 24 березня 1944 р. у Львові відновлена Крайова ексекютива на західноукраїнських землях на чолі з О.Грицаком. Вона зайнялася реорганізацією мережі ОУН(Б)”.

У тексті показано, як оунівці готувалися до війни Німеччини проти СРСР, як відбувалися антирадянське повстання й формування української адміністрації попри те, що вони сповідували різні тактичні лінії. Окупаційні реалії спричинили кількаразову зміну підходів до боротьби за УССД: від розгортання масової партизанської війни проти німецьких окупантів до підпільної роботи оунівських структур, створення власних збройних сил і накопичення сил для спротиву радянській владі після перенесення лінії фронту на захід.

Згідно з рішеннями III Великого надзвичайного збору ОУН(Б), було взято курс на посилення УПА, організацію повстань у різних куточках СРСР. Декларуючи боротьбу проти гітлерівського й сталінського режимів, бандерівське керівництво проголосило прагнення розбудувати майбутню Українську державу на засадах демократизму й соціально зорієнтованої політики.

Важливе значення, на думку автора, мало проведення 21–22 листопада 1943 р. 1-ї конференції поневолених народів, що заклала основи майбутнього Антибільшовицького блоку народів.

Дослідник також акцентує увагу на спробах реформування ОУН(Б), пов’язану зі створенням Народної революційно-визвольної організації (НРВО), що вважала пріоритетними соціальні питання. Однак керівництво ОУН(Б), зрештою, відмовилось її визнати.

У тексті йдеться й про кроки ОУН(М), спрямовані на організацію боротьби за національну державність, однак поглинання бандерівцями й окупаційний терор підірвали сили мельниківців, які фактично в 1944 р. перевели свою мережу в еміграцію. Усі спроби консолідації зусиль обох частин ОУН завершилися невдачами.

Восени 1944 р. висунули з в’язниць і концтаборів провідних діячів обох ОУН, які разом з прибулими з України керівниками ОУН(Б) у лютому 1945 р. провели у Відні конференцію. Її учасники створили Закордонний центр ОУН(Б) на чолі із С.Бандерою. А в серпні в Мюнхені на 1-й конференції проводу ЗЦ ОУН(Б) було ухвалене рішення про формування в європейських країнах оунівської мережі та прискорення роботи зі створення Антибільшовицького блоку народів¹¹.

Найбільш численним і дійовим формуванням самостійницьких сил стала Українська повстанська армія. Історія УПА доволі детально описана в літературі. Однак енциклопедичний жанр за визначенням залишає тільки усталену, найбільш вірогідну інформацію про те чи інше явище. Проте з УПА (як й ОУН) не все так просто. У виданнях радянської доби діяльність УПА й ОУН замовчується. Та сама ситуація спостерігається в деяких російських енциклопедичних проектах, зокрема такому, як “Великая Отечественная война. 1941–1945. Энциклопедия”¹². У вже згаданій “Современной украинской энциклопедии” гасла “ОУН” та “УПА” подаються

так: “Організація українських націоналістів – об’єднання в Західній Україні у 1929 – на поч. 1950-х рр.; наступниця Української військової організації (УВО). Створила воєнне формування – Українську повстанську армію, що боролася проти Червоної Армії у Велику Вітчизняну війну. Після 1945 р. залишки ОУН діяли підпільно”¹³.

“Українська повстанська армія (УПА) – підпільне воєнно-політичне угруповання, яке діяло з 1942 р. під керівництвом ОУН. У Польщі ліквідована в 1947, в УРСР – на поч. 1950-х рр.”¹⁴.

Така стисла й однобічна інформація притаманна швидше енциклопедичним словникам, та й то тенденційним.

Свою версію генези та боротьби УПА дали безпосередні учасники тогочасних подій М.Прокоп і Є.Шендера. На відміну від загалом незаангажованої інформації про ОУН у статті, присвяченій УПА в “Енциклопедії Українознавства”, автори уникають деяких неоднозначних сторінок історії цього формування. Так, визнаючи, що перші підрозділи під цією назвою організував Т.Бульба-Боровець, вони пишуть про те, що «18.8.1943 р. збройні загони бандерівців роззброїли “УПА – Польську Січ”», а “силою УПА було те, ... що до неї йшли люди різних політичних переконань, напр., дехто з чл. ОУН А.Мельника та непартійні”. Насправді бандерівські відділи вдалися до примусу й не зупинилися перед застосуванням терористичних методів і зброї задля приєднання чи знищення військових формувань інших політичних сил: бульбівців, мельниківців, ФУР та ін.

До сильних сторін УПА віднесено її політичну платформу, зокрема, положення про самостійність України, основні громадянські права, демократію, рівноправність національних меншин, співпрацю з іншими поневоленими народами.

Оскільки до УПА перейшла частина української допоміжної поліції, автори зазначають, що окупанти “створили поль. поліцію, яка разом з німцями повела каральні акції проти українського населення за підтримку УПА. Це привело до виступів українських боївків проти ворожо наставлених до українців поль. колоністів та проти поль. боївків. Подекуди й загони УПА брали участь у цих кривавих поль.-укр. зударах, що їх з своєю боку провокували німці”.

У тексті наголошується на тому, що упівці в 1943 р. протидіяли також окупаційним властям і радянським партизанам. Натомість наприкінці осені 1943 і в 1944 рр. командування УПА “досягло порозуміння про нейтралітет зі стаціонаваними на Україні частинами угор. армії, як і з румунами, а в лютому 1944 з поль. підпіллям (Армія Крайова) про взаємовизнання боротьби обох народів за незалежність”. Кількість особового складу в цей час оцінюється в 40 тис. осіб, а після перенесення лінії фронту на захід – 20–25 тис. осіб.

Стаття містить інформацію про структуру УПА, субординацію, озброєння, головні форми протидії режиму, а також засоби ліквідації самостійницького руху, до яких удавалося радянське керівництво та польські власті в другій половині 40-х рр.¹⁵

У “Політичній енциклопедії” у статті “Українська повстанська армія” (автор – О.Лисенко) дуже стисло окреслені обставини створення, діяльності, основи тактики й стратегії, ідеологічно програмні засади повстанського руху. Однак, як і в попередньому матеріалі, тут не сказано про результати боротьби та їхні наслідки, хоча, напевно, це належить робити в монографічних дослідженнях і теоретичних матеріалах¹⁶.

В енциклопедичних виданнях, як правило, широко представлена історична біографістика. Поряд з основними віхами життя та діяльності провідних учасників національно-визвольного руху можна віднайти (хоч і в дуже стислих обсягах) інформацію, у якій віддзеркалюються мотиваційні чинники, особисті риси вдачі персонажів.

Аби уявити, яким чином формується узагальнюючий портрет діячів українського самостійницького руху періоду Другої світової війни, спробуємо простежити публікації про С.Бандеру.

У статті, яку подає “Енциклопедія Українознавства” (автор. – В.Я.), головні віхи життєдіяльності викладено дуже лаконічно. Згадано його внесок у боротьбу проти польських властей у 20–30-ті роки, репресії, яких він зазнав від польської та німецької адміністрацій. Зазначено, що С.Бандера був автором ідеологічних і програмових статей на теми українського націоналізму¹⁷.



На час виходу 1-го тому “ЕУ” С.Бандера ще був живий, але місце його помешкання не розголошувалося.

О.Стасюк додає до цього у своїй статті для “Енциклопедії історії України” те, що на початку Другої світової війни С.Бандера “очолив опозиційну течію в проводі українських націоналістів, прибічники якої наполягали на радикалізації форм і методів боротьби”, а також інформацію про те, що “внаслідок розходжень з кер-вом крайового проводу ОУН у серп. 1952 залишив пост голови ОУН”, а з 1946 до 1953 та з 1956 до 1959 рр. був головою закордонних частин ОУН, місця проживання, а також факт убивства агентом КДБ Сташинським. Текст завершується стислою оцінкою: “Прізвище Б.[андери] є символом укр. нац.-визв. руху 1930–50-х рр.”¹⁸

У статті В.Пономарьова до “Політичної енциклопедії” указується, що після звільнення із Заксенхаузена (грудень 1944 р.) С.Бандера відхилив пропозицію про співпрацю з нацистами. Характеризуючи погляди лідера ОУН(СД), автор наголошує, що він був прихильником “ідеології” чинного націоналізму, вождизму й авторитаризму, вважав “гол. метою діяльності ОУН здобуття суверенної, самост., соборної незалежної Укр. д-ви. Наголошував на необхідності протистояти ідеол. та політ. експансії СРСР. Не визнав змін у програмі ОУН(Б), запроваджених 3-м надзвичайним збором (21–25.08. 1943), зокрема відомі від ідеології інтегрального націоналізму на користь дем. націоналізму. Вважав ці зміни ревізією засад націоналізму, які наближають ідеологію ОУН до соціалізму та комунізму (Б. та Я.Стецько) та Закарп. ОУН (“двійкарі”: Л.Ребет і З.Матла)”. Повідомляється також, що в 1962 р. Верховний Суд ФРН у Карлсруе визнав уряд СРСР головним звинуваченим у справі вбивства С.Бандери, а також про присвоєння йому посмертно звання Героя України 20 січня 2010 р.”¹⁹

Цікава оцінка діяльності С.Бандери російськими істориками. В енциклопедії “Великая Отечественная война. 1941–1945” (з авторством М.М.) міститься стаття, у якій стисло згадані основні віхи життя та боротьба очільника ОУН(СД). Уникаючи характеристики самого діяча, автор зміщує акценти на інші сюжети, до яких головний персонаж має опосередковане відношення. Зокрема, зазначається, що до нападу Німеччини на СРСР “Бандері вдалося сформувати під німецьким протекторатом батальйони українських націоналістів – “Нахтігаль” і “Роланд”, які надалі використовувалися як каральні підрозділи на окупованій території СРСР та відзначилися своєю жорстокістю проти мирного населення”. Визнається факт бойових дій не тільки з радянськими партизанами, підрозділами Червоної армії та військ НКВС, а й німецькими частинами. Водночас наголошується, що члени ОУН та упівці “здійснювали вбивства радянських активістів та військовослужбовців Червоної армії, влаштовували акції терору проти місцевих мешканців”²⁰.

Отже, деякі трафаретні кальки з радянської, ідеологізованої версії українського національно-визвольного руху простежуються навіть у загалом правдоподібних матеріалах. Це є відображення сучасного сприйняття цього феномену російським науковим співтовариством, яке постійно перебуває під тиском офіційної ідеології й адміністративного ресурсу.

В енциклопедичних виданнях можна виявити статті про Р.Шухевича, А.Мельника, Я.Стецька та інших діячів ОУН і командирів УПА, і ці концентровані життєписи також сприяють популяризації знань про національно-визвольний рух в Україні у ХХ ст., хоча й виконані з різним ступенем повноти й тенденційності.

Крім того, у працях жанру існує низка гасел, які відображають особливості українського самостійницького руху воєнної доби, наприклад: Українська головна визвольна рада, “Польська Січ”, Український національний комітет, Українські національні ради (у Львові та Києві), Українська народна самооборона, Буковинський курінь, Українське державне правління, НРВО, Фронт національної єдності, Фронт української революції та інші.

Як їхня наявність, так і відсутність в енциклопедичних працях є свідченням стану історичної науки в певних суспільно-політичних умовах, рівня її свободи й автономності від влади, політичної кон’юнктури та соціального замовлення.

Таким чином, тенденція останніх років, на наше переконання, окреслює магістральну перспективу, пов’язану з відмовою від рудиментарних ідеологем і міфологізації найскладніших сторінок нашої історії, пласких, позбавлених особистих рис (героїзованих або, навпаки, деромантизованих) постатей, демонізації чи глорифікації тих чи інших подій. Лише такі підходи

здатні забезпечити вітчизняній історіографії гідне місце у світовому науковому просторі та повноцінне виконання її головної місії – продукувати фундаментальне історичне знання, а отже, формувати колективну історичну пам'ять нашого народу.

1. Лисенко О. Є. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія : бібліографічний покажчик публікацій 1998–2002 років / Лисенко О. Є., Марущенко О. В. – К., 2002.
2. Енциклопедія Українознавства. (Перевид. в Україні). – Львів : Молоде життя, 1993. – Т. 1. – С. V–VI.
3. Там само. – Т. 11. – С. 95–96.
4. Там само. – С. 95.
5. Енциклопедія історії України. – К. : Наук. думка, 2004. – Т. 2. – С. 470.
6. Енциклопедія Українознавства... – Т. 5. – С. 1726.
7. Там само.
8. Політична енциклопедія. – К. : Парлам. вид-во, 2012. – С. 486.
9. Енциклопедія історії України... – Т. 7. – С. 241.
10. Енциклопедія Українознавства... – Т. 5. – С. 1866.
11. Енциклопедія історії України... – Т. 7. – С. 610–618.
12. Великая Отечественная война. 1941–1945 : энциклопедия. – М., 2010.
13. Современная украинская энциклопедия. – Х., 2007. – Т. 10. – С. 290.
14. Там само. – Т. 13. – С. 406.
15. Енциклопедія Українознавства... – Т. 9. – С. 3377–3380.
16. Політична енциклопедія... – С. 731–732.
17. Енциклопедія Українознавства... – Т. 1. – С. 87.
18. Енциклопедія історії України... – Т. 1. – С. 177.
19. Політична енциклопедія... – С. 50, 51.
20. Великая Отечественная война. 1941–1945 : энциклопедия. – М., 2010. – С. 46, 47.

В статье дается анализ украинского национального движения в период Второй мировой войны. Приводятся перечень и характеристика основных библиографических трудов, описывающих деятельность ОУН и УПА. Раскрываются преимущества и перспективы энциклопедических изданий, а также проблемы, которые следует преодолеть.

Ключевые слова: энциклопедия, библиография, национальное движение, Вторая мировая война.

The paper presents an analysis of the Ukrainian national movement during World War II. A list and description of the major bibliographical works that describe UPA. Uncover the advantages and prospects of encyclopedias, as well as problems that should be overcome.

Keywords: encyclopedia, bibliography, National Movement, World War II.

УДК 94(447.83/86): 941438

Андрій КРЮКОВ

АГРАРНА ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ В ГАЛИЧИНІ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті проаналізовано польську історіографію щодо аграрної політики Другої Речі Посполитої міжвоєнного періоду, представлену працями, авторами яких були громадсько-політичні, державні діячі, економісти, історики. У статті зазначено характер їхніх суб'єктивних переконань, який наклав відбиток на висвітлення соціально-економічних процесів Галичини періоду 1921–1939 рр. Автор показує контрверсійність поглядів польських авторів на проблему дослідження, виокремлює об'єктивні та суб'єктивні чинники, які вплинули на характер польської історіографії міжвоєнного періоду, аналізує економічний напрям польської історичної науки.

Ключові слова: аграрна реформа, польська історіографія, економічний напрям.